

"KİTAB DA NÖV-NÖVDÜR İNSANLAR KİMİ.."

Xalq şairi Səməd Vurğun kitab və mütaliə haqqında

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndəsi kimi böyük şöhrət qazanmış xalq şairi Səməd Vurğun zəngin və misilsiz bir xəzinə qoyub getmişdir. Ustad sənətkarın həyat və yaradılığına indiyədək çoxsaylı elmi məqalələr və monoqrafiyalar həsr edilsə də, cəsarətlə demək olar ki, hələ onun ədəbi-bədii irsi sözün tam mənasında açıqlanmamış, Səməd Vurğunun poeziyasının çox-çox incəlikləri haqqında ətraflı elmi mülahizələr söylənməmişdir.

Səməd Vurğun irsinin müxtəlif elm sahələri ilə bağlılığı şairin tətqiqatçılarının əsərlərində öz əksini tapsa da, bu böyük şairin qələmindən çıxmış şeirlərin, poemaların, dramların, publisistik yazıların gənc nəslin mənəvi-estetik tərbiyəsində mühüm rol oynaması haqqında xeyli araşdırmalar meydana çıxsada, mənəcə, onun tükənməz xəzinə təsiri bağışlayan yaradıcılığı daha geniş çəkildə öyrənilməyə layıqdır.

Böyük şairin indiyədək tədqiq olunmamış yaradıcılıq baxımlarından biri də onun kitab və mütaliə ilə bağlı söylədiyi saysız-hesabsız fikirlərin ümumiləşdirilməsi və elmi şəkildə sistemləşdirilməsi məsələləridir.

Görkəmli xalq şairimiz Səməd Vurğunun ədəbi-bədii, elmi-publisistik irsində kitab və mütaliə mövzusu mühüm yer tutur. Səməd Vurğun istər poetik yaradıcılığında, istərsə də ədəbiyyatımızın tarixi inkişaf yollarına həsr etdiyi çoxsaylı çıxış, məruzə və məqalələrində kitabın və mütaliənin əhəmiyyətindən dönə-dönə danışmış, kitabı qüdrətli və əvəzsiz mübarizə vasitəsi kimi yüksək qiymətləndirmişdir.

Səməd Vurğun öz xalqının tarixinə açıq gözlə baxan, bəşər mədəniyyəti xəzinəsinə daxil ola biləcək milli mədəniyyət incilərini məharətlə seçməyi bacaran bir şəxsiyyətdir. Nizami, Füzuli, Vaqif, Mirzə Fətəli Axundov, Mirzə Ələkbər Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə kimi klassiklərimizin əsərlərini ardıcıl mütaliə edən Səməd Vurğun onlardan öyrənirdi. Şairin fikrincə, tükənməz istedadla malik olan bu

böyük simalar milli mədəniyyətimizlə yanaşı ümümbəşəri idealların tərənnümçüsü olmuş, bununla da üstünlük qazanmışlar. Bu nəhəng ədəbi simaların əsərlərini yüksək dəyərləndirən Səməd Vurğun Nizamini Azərbaycan xalqının kamal günəşi, Füzulini şeirimizin bahadırı, Cəfər Cabbarlıyı həyat və mübarizə nəğməkarı kimi qiymətləndirir, sənət dühalarına xas olan nəcib ənənələri novator sənətkar kimi inkişaf etdirirdi.

Görkəmli şair yazır: "... geniş kütlə şairi olmaq istəyən yazıcılarımız yalnız ziyalılar üçün yazmağı Molla Nəsrəddindən, Sabirdən öyrənməli və istifadə etməlidirlər. Bu, o demək deyildir ki, biz bu gündən etibarən Molla Nəsrəddinləşməliyik, Sabirləşməliyik və geri qayıtmalıyıq. Yox! Bunu belə düşünməliyik. Biz onlardakı xüsusiyyətləri özümüzə yaratmaq üçün onlardan, onların müxtəlif priyomlarından istifadə etməliyik. Abbas Səhhətin təbiət, zəhmət haqqında şeirlərini götürürüz: insan şeirləri oxuduqda nə qədər sevinir. Hərəkətə gəlir, insanda təbiət və zəhmətə qarşı ruh yüksəkliyi, həvəs əmələ gəlir. Bu cəhətdən biz öyrənməliyik".

Səməd Vurğun "rus şeirinin günəşi" Puşkinin, ukraynalı Şevçenkunun, gürcü Şota Rustavelinin, "ağsaçlı aşiq, dağistanlı Süleymanın", "Qazaxıstan çöllərində şeir yazan qoca Cambulun", hindistan-

lı Rabindranat Taqorun, çinli Syoanun, brazilyalı Amadunun, fransız Araqonun, türk Nazim Hikmətin və başqalarının əsərlərini də sevə-sevə oxumuşdur. Bu da böyük şairin mütaliə dairəsinin nə qədər geniş olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Öz xalqını ürəkdən sevən, ümumi bəşəri idealların tərənnümçüsü olan, bu yolda da öz xalqının mənəvi həyat üfüqlərini daha da genişləndirməyə, dünya mədəniyyəti xəzinəsində milli mədəniyyətimizin özünəməxsus mövqə qazanmasına çalışan xalq şairi söz, kitab və mütaliə ilə bağlı olduqca maraqlı və mənalı fikirlər söylənmişdir.

Səməd Vurğun bədii əsərləri mədəniyyətlərindən birini yğcam yazmaqda, az sözlə dərin məna ifadə etməkdə görür. Şairin fikrincə, böyük arzuları və məqsədləri qısa sözlərlə də ifadə etmək olar. O, Nizamiyə isnadla yazır: "Nizami bədii sözü yüksək qiymətləndirirdi. Nizami ədəbiyyatda sözcülüynün və mənasız sözlərin amansız düşməni idi. Şair az sözlə böyük məna ifadə etməyi tələb edirdi."

Sənətdə bu gözəl ənənəni davam etdirməyin tərəfdarı olan və onu müdafiə edən Səməd Vurğun yazırdı ki, "şair ilhama hörmət etdiyi kimi, sözə də hörmətçil olmalıdır. Söz ilhamın qapısıdır. Böyük bir ilham zəif bir sözlə ifadə oluna bilməz. Şeir dili boşboğazlıq sevməz. O, az sözdə böyük məna tələb edir."

Səməd Vurğun bu cəhətdən xalq hikmətini, xalq ədəbiyyatının dilini nümunə gətirir, onu şeirdə uzunçuluğa qarşı qoyur. O, "Muğan" poemasında qoca cobanın:

- *Muğan Muğan olsa, biri üç elər,
Muğan tufan olsa, üçü heç elər.*

sözlərini nəzərdə tutub yazır:

*Oxucum belədir aqıl babalar,
Bir dastan yaradır ikicə sözlə;
Bu kamal dünyası güler bir üzle
Nəsildən-nəsilə keçir yadigar...*

Şair bütün bunlardan sonra başladığı "uzun şeirin" - "Muğan" poemasının gələcək taleyindən nigarançılığını dilinə gətirir, bircə sözünün yadda qalıb-qalmayacağı ilə bağlı narahatlıq keçirir, sənət dünyasında üzünün ağrı, yoxsa qaramı çıxacağı haqqında fikir çəkir. Şair deyir ki, əgər taleyim belə olsa, onda bu çox ağır dərd olacaq, Muğan qocasının sözü isə nəsildən-nəsilə yaşayacaq.

Göründüyü kimi, Səməd Vurğun yerində deyilmiş mənalı sözə, kəlama yüksək qiymət verir, onu sənətkarın əbədiyyət rəmzi kimi dəyərləndirir.

Şair həmişə məzmunun həlledici roluna xüsusi diqqət verir, məna gözəlliyini hər bir gözəllikdən üstün tutur. "Mən bütün əsərlərin, hər şeydən əvvəl, məna gözəlliyi qarşısında pərəstiş etməyə adət etmişəm. Çünki heç bir gözəlliyin ömrü qədər uzun ola bilməz", "...hər bir əsərin əsasında məna gözəlliyi yaşamalıdır", "Vurğunam mənalı gözəlliyə mən" - deyən Səməd Vurğun əsərin məzmununa, onun ideya istiqamətinə xüsusi əhəmiyyət verir. O yazır: "mən... yazıçıyam və yaxşı bilərəm ki, əgər bir cərrah buraxdığı səhvə görə beş nəfəri şikəst edərsə, yazıçı bir əsərində ideoloji səhvə yol verərsə, bu səhv yüzlərlə insanı şikəst edər".

Sözə poetik baxış istər-istəməz klassik poeziyanın söz haqqındakı ənənəvi təriflərinə gətirib çıxarsa da, Səməd Vurğun söz sənəti haq-

qında ayrıca şeirlər də yazmışdır. Bu cəhətdən şairin "Sözün şöhrəti" seiri səciyyəvidir:

*Rübabin incə tellərdir...
Min aləm var tərənəndə,
Adın "Söz"dür, özün insan!
Nə mənalar yaşar səndə!...*

*Sözün mənası hədd bilməz!
Uçub yüksəl bu qüdrətlə,
Kamalin incilər saçsın,
Danış hər yerdə hikmətlə.*

Bütünlükdə sözün tərifinə həsr edilmiş bu şeiri təhlil üçün neçə-neçə səhifə yazmaq, bəzən də heç izahata ehtiyacı olmayan, çox sadə və aydın şəkildə ifadə olunmuş fikirləri təkrar etmək lazım gələr.

Səməd Vurğun sözə böyük qüdrətə malik bir məhfum kimi baxır və "Bakının dastanı" poemasının bir yerində deyir:

*Əzəldən belədir sözün hünəri:
O, daşa dil verər, torpağa qanad...
Onunla ucalır xəyal şahpəri,
Önündə diz çökür bütün kainat.*

Səməd Vurğunun fikrincə, "Toplardan ağırdır sözün nəfəsi", "...alovlu, odlu sözlər yanğın salır ürəklərə", "Sözün ömrü həqiqətlə qoşa yaşar", "Hər kiçik sözün də öz dünyası var", "Nə lazım dünyada sözsüz yaraşır", "Bu dünyada gözəlliklə söz yüksəlir." O yazır ki, ümumən gözəl və incə, qüvvətli və təsirli olan söz poeziya qanadlarında daha da yüksəlir, yeni vüsət alır: "Ölməz böyük dili şeirin, sənətim..."

Səməd Vurğun sözü hücumla başlayan orduya bənzədərək:

Hücuma başlayır mənim söz ordum,-

deyir və arzu edir ki, sənətdə söz daha qüvvətlə səslənsin, ən güclü mübarizə vasitəsinə çevrilsin:

*Dünya şairləri döyüşə gəlsin!
Hər söz də cəbhədə qəhrəman olsun...*

Səməd Vurğun sözü səciyyə-ləndirərək "Mənada gör sözün, şeirin hikmətini", - deyərək konkret məna baxımından yanaşır, onu qiymətləndirməyi tövsiyə edir, sözün məqamına və ifadə tərzinə, mahiyyətinə diqqət yetirir. Bu halda sözlə əlaqədar olaraq tərbiyə, ədəb, davranış və s. kimi etika və pedaqogika istiqamətli problemlərə də toxunur.

Sözün təsir gücünə yüksək qiymət verən böyük Səməd Vurğun ilk növbədə mənalı sözlərdən yaranan əsərləri özündə toplayan, qoruyan və nəsil-dən-nəsilə ötürən kitabı çox dərin hörmətlə yanaşır, gənclərin təlim-tərbiyəsində və əsl vətəndaş kimi böyüyüb formalaşmasında faydalı kitabların mütaliəsinin mühüm rol oynadığını qeyd edir.

Şairin "Böyük bir kitab var bizim həyatda" adlı şeiri bu cəhətdən daha səciyyəvidir:

*Min bir xəbər verir dünyadan bizə,
Üstünü toz almış qalın kitablar,
Solğun görünsə də gözlərimizdə,
Hər batan günəşin öz aləmi var.*

Səməd Vurğun qədim kitabların da nəsil-dən-nəsilə yadigar qalan saxsı parçası, məzar daşı kimi tarixin ayrı-ayrı dövrlərin vərəqlərini özündə yaşadan qiymətli mənbəyə bənzədir, vərəqləri saralmış

kitabların batan günəşə oxşadığını söyləyir, bununla da kitabın əsl dəyərini verir. O, eyni zamanda əsrlər boyunca insan övladının baş əyib səcdə qıldığı mənasız kitabların heç kimə və heç nəyə yaramadığını, ancaq cahillər tərəfindən yazıldığını və tarixlə birlikdə qocalaraq sıradan çıxdığına qeyd edir. Şair etiraf edir ki:

*Qalın varaqları min bir dastanın
Xəncərlə bölünüb, qanla yazılmış.
Kim bilir, tarixdə neçə insanın
Qəbri həyatından əvvəl qazılmış.*

Şair zərərli kitabları kəskin tənqid atəşinə tutur, bəşəriyyətə qanqada gətirən, insan beynini zəhərləyən kitabların mütaliəsini fəlakətli sayır:

*Ədalət adına, qanun adına
Durdu cərgə-cərgə dar ağacları.
Paslı qılınc kimi salındı qına
Bəşərin mənəvi ehtiyacları.*

Şair insanlara fayda gətirən, onları xoşbəxt gələcəyə səsləyən kitabları yüksək qiymətləndirir, oxucuları məhz belə kitabları oxumağa, mütaliə etməyə və bəhrələnməyə çağırır:

*Yoxdur bu kitablarda riyadan əsər,
Ömrün aynasıdır onun bir sözü.
Yoxdur qucaq-qucaq yalan vədələr,
Onda yazılmışdır həyatın sözü,
Ömrün aynasıdır onun hər sözü.*

Səməd Vurğun bu şeirində mənalı kitabı meyvəli, yetkin bağa, düşünən asimana, saf vicdana, gözəl simfoniyaya, mehriban anaya, al donlu günəşə bənzədir ki, bu da şairin ümumiyyətlə kitabı olan münasibətinin ifadəsi kimi olduqca dəyərlidir.

Kitabı özünün ilk müəllim, əzəl sirdaşı adlandıran Səməd Vurğun başqa bir poemasında həmin fikrini davam etdirərək müxtəlif məzmunlu kitabları belə səciyyə-ləndirir.

*Kitab da növ-növdür insanlar kimi,
Bədsifət, acıdır olur bir çoxu.
Qaralır sözləri tikanlar kimi,
Ürəyə sancılır hər sətirin oxu....*

*Bədbəxt yaranmışdır bəzi kitablar,
Onun nemətindən turşuyur ağız...
İçində hər şey var, bütün dünya var,
Avtorun adıdır öz sözü yalnız...*

*Kitab da vardır ki, hər sətiri mismar,
Zorla pərçimlənir beynə, ağıla.
Elə bil donmuşdur onda arzular,
Nə elmə bənzəyir, nə də nağıla....*

Şair göstərir ki, mənalı kitab qalınlığı və ya nazikliyi, yaxud cildlərinin sayı ilə deyil, oxucusunun tələbatını, marağını, sorğusunu ödəyən, ona mənəvi-estetik ideyalar aşılamanı, onu gələcəyə səsləyən kitabdır:

*Kitabın hər sözü qurşundan ağır,
Hər sətirin üstündə tövşüyür ürək.
Hər böyük mənadan qəlbə nur yağır
Günəşli-gündüzlü bir asiman tək.*

Səməd Vurğun əbədi sözlərə, həmişəyaşar kitablara ömürlük bağlandığını söyləyir, yaradıb-yaratmayan söz və kitabı gözünün düşməni sayır, mənalı kitabların az-az yarandığı qənaətinə gəlir:

*Hər sözü bir ulduz, bir şəffaf almaz,
Mənalı dünyası qaranlıq deyil.
Bu böyük kitablar yaranır az-az,
Çünkü ömürlükdür, bir anlıq deyil.*

Şairin özü belə kitabların mütaliəsinə üstünlük vürdiyindən bu

hissləri oxucusuna da aşılamağa, onu mənalı və məzmunlu kitab oxumağa səsləyir.

Elə bu fikrin davamı kimi qeyd edək ki, Səməd Vurğun qələm dostu Mikayıl Müşfiqə yazdığı şeirində:

*Bütün arzularım gülür yarına,
Xəyaldan ilhamlar almamaq üçün.
Baxıram Leninin kitablarına
Dəstədən geridə qalmamaq üçün,*

-deyə öz fikrini tamamilə açıq şəkildə ifadə edərək, bəzən dəstədən geridə qalmamaq üçün dövrün, zamanın tələblərinə uyğun gələn kitabları da oxuduğunu, dünyagörüşünü genişləndirmək məqsədi ilə hətta o vaxt dəbdə olan marksizm-leninizmə dair ədəbiyyat nümunələrinə də nəzər saldığını söyləyir. Məncə, bu, şairin səmimi etirafı kimi qiymətləndirilməlidir.

Səməd Vurğunun bu mövzuda yazdığı əsərləri içərisində "Yandırılan kitablar" şeiri xüsusilə fərqlənir. Şair bu şeiri 1947-ci ildə, yəni İrannın mürtəd qüvvələri Azərbaycan dilində olan kitabları vəhşicəsinə yandırarkən yazmış, irticaya qarşı öz qəzəbini bildirmişdir:

*Cəllad! Sənin qalaq-qalaq
yandırdığın kitablar
Min kamalın şöhrətidir,
min ürəyin arzusu..
Biz köçürük bu dünyadan,
onlar qalır yadigar,
Hər vərəqdə həkk olunmuş
neçə insan duyğusu
Min kamalın şöhrətidir,
min ürəyin arzusu...*

Səməd Vurğunun "Yandırılan kitablar" şeiri İran irticasının ana dilimizə, bu dildə yaradılan ədəbi abidələrimizə, ümumiyyətlə, milli mədəniyyətimizə olan həqarətli hücumuna ağıllı və sərt cavabdır. Bu dildə yaradılan böyük və əvəzsiz sənət abidələrini fars millətçilərinin yandırıb məhv etməsi Azərbaycan xalqı təhqir idi. Buna görə də böyük sənətkar bu faciyyəyə qarşı öz etiraz səsini vaxtında qaldıraraq yazırdı:

*Cəllad! Yanıb od olsa da,
külə dönməz arzular,
Təbiətin ana qəlbi
qul doğmamış insanı.
Hər ürəyin öz dünyası
bir səadət arzular,
Qanlar ilə yazılmışdır
hər azadlıq dastanı,
Təbiətin ana qəlbi
qul doğmamış insanı!*

Ustad şair haqlı olaraq cəmiyyətə söyləyir ki, İran irticasını qəhrəman millətimiz öz qanı içində boğacaq, al geyinib gələn bahar fəslində cəlladları öz cəzasına çatdıracaq.

Tamamilə qanunauyğundur ki, Səməd Vurğun bu dəhşətli hadisəyə öz münasibətini təkçə şeirlə yox, həm də müxtəlif mətbuat orqanlarında dərc etdirdiyi məqalələrində də toxunmuş və öz etiraz səsini ucaltmışdır. Məqalələrinin birində o, üzünü fars şovinistlərinə tutaraq yazırdı: "Siz istədiyiniz qədər Azərbaycan dilində yazılmış əsərlərdən tonqallar yaratsanız belə, burasını yadınızdan çıxartmamalısınız ki, yananlar yalnız kağızlardır. Bununla Azərbaycan xalqının qəlbində siz ağalara qarşı ya-

ranmış gizli nifrət və kini daha da alışdırıb alovlandırarsınız".

Səməd Vurğun yazır:

*Kitab da vardır ki, onun sözləri
Düzülmüş şəfəqli ulduzlar kimi.
Ondakı hər fikrin açıq gözləri
Parlayır günəşli gündüzlər kimi.*

Əlbəttə, böyük xalq şairi Səməd Vurğunun digər əsərlərində də söz, kitab və mütaliə ilə bağlı fikirlərin hamısını kiçik bir məqalə çərçivəsində əhatə etmək imkan xaricindədir. Ona görə də hələlik bununla kifayətlənir bə bir daha təsdiqləyirik ki, ustad sənətkarın ədəbi-bədii irsi kitabşünaslıq baxımından daha dərinədən öyrənilməlidir.

Knyaz ASLAN

*Pedaqoji elmlər naməzdi,
dosent*

ƏDƏBİYYAT

1. Bağirov B. Orta məktəbdə Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığının tədrisi. - B.: Maarif, 1970. - 124 s.

2. Vurğun S. Əsərləri: 6 c-də. C. 1-6. - B.: Azərb. EA nəşr-tı, 1960 - 1972.

3. Vurğun S. Seçilmiş əsərləri. 2 c.-də. C.1 (Şeirlər). - Bakı: Azər-nəşr, 1976. - 288 s.

4. Vurğun S. Seçilmiş əsərləri. 2 c.-də. C.2 (Poemalar). - Bakı: Azər-nəşr, 1976. - 222 s.

5. Quliyev C. Səməd Vurğun yaradıcılığında estetika məsələləri. - Bakı: Azər-nəşr, 1966. - 172 s.

7. Seyidov Y. Sözüün şöhrəti. - Bakı: Yazıçı, 1981. - 168 s.